

ՄԱՐԴՈՒՍ ՇԱՏ ՀՈՂ Ե ՀԱՐԿԱՒՈՐ.

Ա.

Քաղաքից մեծ քոյրը փոքր քրոջ մօտ գիւղ է գալիս: Մեծ քոյրը քաղաքում վաճառականի հետ էր ամուսնացել, իսկ կրտսերը գիւղում՝ մի գիւղացու հետ: Քոյրերը թէյ են խմում իրար հետ, խօսքի բռնուում: Մեծ քոյրը սկսում է պարծենալ ու իւր քաղաքի կեանքը գովել, թէ ինչպէս նա քաղաքում աղատ և մաքուր ապրում է, ման է գալիս, ինչպէս ղարդարում է իւր երեխաներին, ինչպէս քաղցրութենիք է ուտում և խմում, ինչպէս կառքով կամ դռքով շրջում է ու զբօսնում և թաաքոն պնում:

Կրտսեր քոյրը վիրաւորուում է. նա էլ սկսում է իւր հերթին վաճառականի կեանքը նուաստացնել, իսկ իւր գեղջկականք բարձրացնել:

— Ձեմ փոխի, ասում է, իմ կեանքը քոնի հետ: Թէև անգոյն ենք անցկացնում օրներս, բայց քաշուելու բան չունինք: Ճիշտ է, դուք աւելի մաքուր էք ապրում, բայց ծայրահեղութեանց ենթակայ էք. կամ շատ էք շահուում, կամ բոլորովին սնանկանում էք: Առաին ասում է. հարստանալն ու աղքատանալն եղբայր են: Պատահում է, այսօրուայ հարուստը վաղը լուսամուտների առաջ մուրացկանութիւն է անում: Իսկ մեր գիւղական կեանքն աւելի հաստատուն է, գիւղացու կաշին հաստ է. թէ հարուստ չենք, հօ կ'ուշտ ենք:

Մեծ քոյրը պատասխանում է. — Կուշտ ո'րն է. խողերն ու հորթերն էլ կուշտ են լինում: Չրկայ ոչ մաքրութիւն, ոչ մարդավարի կեանք, Ինչքան ուղում է թող մարդ չարչարուի, այդպէս աղբի մէջ էք ապրելու, մեռնելու, նոյնը և սրգիններդ: — Ի՞նչ անենք, ասում է կրտսերը, մեր գործն է այդպէս: Դորա փոխարէն էլ ապրուստի հաստատ աղբիւր ունենք, գլուխ չենք ծռում ոչ սրի առաջ, ոչ ոքից չենք վախենում: Իսկ դուք քաղաքում ենթակայ էք զանազան հրապոյւնների. այսօր լաւ է, բայց վաղը բանն ուրիշ է գառնում: Մէկ էլ տեսնես, մարդուդ դայթակղեցնում է կամ թղթախաղը, կամ գինին, կամ որ և է գողութիւն: Եւ ամէն բան կ'որած է: Մի՞թէ այդպիսի դէպքեր չեն պատահում:

Տանտէր Պահոմը, վառարանի մօտ նստած, ահանջ էր գնում կանանց դատարկաբանութիւններին: «Ճշմարիտ է, ասում է իւր մտքում Պահոմը. ճշմարիտ որ մենք զիւղացիներս մանկութիւնից մայր հողի հետ գործ ունենալով, յիմար բաներ մը աշխարհ չենք էլ բերում: Մի բանը վատ է—հողը քիչ է: Աւելանալու չափ թէ հող կ'ունենայի, էլ ոչ ոքից, նոյն իսկ սասանայից չէի վախենալ:

Անանիքը թէյը վերջացրին, դարդարանքների մասին էլ զիջանքից երկար ու քարակ գուրտ տուին, աման—չաման հաւաքեցին, պառկեցին քնելու:

Իսկ սասանան, վառարանի ետեւում նստած, ամէն բան լսում էր: Նա ուրախացել էր, որ գիւղացու կինը իւր ամուսնուն գլուխը գովալու էր արամադրել: Պահոմը պարծեցել էր, որ եթէ նա որքան ուղիւմ է հող ունենար, սասանան էլ նրան բան անել չէր կարող:—Լաւ, մտածում է սասանան, կը տեսնենք որ կը տանի. ես շատ հող կը տամ քեզ, հողով էլ քեզ կը յաղթեմ:

Բ.

Գիւղացիների կողքին ապրում էր մի շատ հարուստ տիկին: Նա 120 դեսեստին հող ունէր: Առաջ գիւղացիների հետ լսազաղ էր ապրում—չէր վիրաւորում նրանց: Այդ ժամանակ պաշտօնաթող մի զինուոր նրա մօտ գործակաւատար մտաւ և սկսեց գիւղացիների տուգանքի ենթարկել: Պահոմը որքան աշխատում էր, դարձեալ չէր ազատում տուգանքից, որովհետեւ կամ նորա կովն էր տիկնջ պարտէզն ընկնում, ձին գարին արածում, կամ հորթը մարգագետինը մտնում: Ամէն անգամ տուգանք էր վճարում խեղճ Պահոմը:

Պահոմը տուգանքը վճարում էր, և անեցւոց հայհոյում կամ ծեծում: Ամառն այդ գործակաւատարի երեսից Պահոմը շատ անգամ յանցանքի մէջ ընկաւ: Վճուեց անասուններին սանը թողնել. թէև արտօս էր դալիս կերին (լոտս, եմ), բայց գոնէ վախենալու պատճառ չէր ունենայ:

Չմեռը լուր պատեց, որ տիկինը ծախում է հողը և մեծ ճանապարհի կողմի դռնապանը կամենում է այն գնել: Գիւղացիք լսեցին—ախ քաշեցին: «Է՛, մտածում են, հողը դըռ-

նապանի ձեռքն է ընկնելու, տիկնոջից տւելի է առգանքնելու
 ըով տանջելու: Առանց այդ հողի մենք չենք կարող ապրել, բոլորս
 էլ նորա շուրջն ենք բնակուած: Գիւղացիք հասարակութիւնով
 եկան տիկնոջ մօտ, սկսեցին խնդրել, որպէս զի հողը դռնապանին
 չը ծախէ, այլ իրենց տայ: Խոտանում էին աւելի վճարել:
 Տիկինը համաձայնեց: Գիւղացիք սկսեցին համախօտական կազմել,
 ամբողջ հասարակութիւնով դնել, մի անգամ, երկու անգամ
 Ժողով կազմեցին—գործը դուրս չեկաւ: Ստատանն խառնակու-
 թիւն էր ձգում, ոչ մի կերպ համաձայնութեան չէին դալիս:
 Գիւղացիք որոշեցին՝ առանձին առանձին, ով որքան միջոց ունի,
 գնի: Տիկինը դորան էլ համաձայնեց: Պահումի ականջն ընկաւ, որ
 հարեանը տիկնոջից 20 դեսետաւին արդէն գնել է, և տիկինը դրա-
 մի կէս վճարը մի տարով յեւածգել է: Պահումը սկսում է նա-
 խանձել. «Ամբողջ հողը խլխլելու են, մտածում է, ես դատար-
 կաձեռն եմ մնալու»: Կնոջ հետ խորհրդի է մտնում:

— Աւրիշները գնում են, հարկաւոր է, առում է, մենք էլ
 մի տասը դեսետաւինի չափ գնենք: Թէ չէ ապրել անհնար է, գոր-
 ծակատարը տուգանքներով խեղդեց:

Մտածեցին, ինչպէ՞ս գնեն: Մի հարկիւր բուրլու չափ հողե-
 պահուստ ունէին, քուռակը ծախեցին, մեղունների կէսը, որդուն
 էլ իբրեւ մշակ դրաւ գրին. մի բան յետոյ քենակալից վերցրեց,
 և դրամի կէսը դուրս եկաւ:

Պահումը դրսեաց փողերը, ընտրեց հողը, 15 դեսետաւին ան-
 տառակով, և տիկնոջ մօտ դնաց սակարկելու: 15 դեսետաւինի
 գինը կտրեց, ձեռք ձեռքի խփեցին, և դրաւական ներկայացրեց:
 Քաղաք գնացին, կալուածագիր կազմեցին, դրամի կէսը վճարեց,
 պարտաւորուեց մնացածն էլ երկու տարում տալ:

Պահումը հողի տէր դարձաւ: Սերմեր ձեռք ընրեց, գնած
 հողը ցանեց, լաւ բուսաւ: Մի տարուայ մէջ տիկնոջ պարտքն էլ
 վճարեց, քենակալինն էլ: Պահումը կալուածատէր էր դարձել:
 Իւր հողն էր հերկում և ցանում, իւր հողի խոտն էր քաղում, իւր
 հողի վերայ գանուած արմատները կտրում և իւր հողի վերայ
 անասուն պահում: Պահումը դուրս է դալիս իւր սեպհական հողը
 մշակելու, կամ մարգագետինները նայելու—չի ուրախանում:
 Թուում է նրան, որ խոտը, ասեղք, աճում է, բայց նրա վերայի
 ծաղիկները ծաղկում են ըղլորովին ուրիշ կերպ: Պատահում էր,
 անցնում էր այդ հողով—հողին բան չուէր ասելու, հող էր,
 բայց այժմ ըղլորովին ուրիշ բան էր դարձել:

Գ.

Պահումը այդպէս ապրում է, և դո՛հ է: Ամէն բան կարգի կընկնէր, միայն թէ զիւղացիք սկսել էին Պահումի հացաբոյսերն ու մարգագետինները կերցնել: Պատուաւոր կերպով խնդրեց, քայց անօգուտ դուրս եկաւ, չը զոպուեցին. երբեմն հօտաղներն էին եղները Պահումի մարգագետիններում արածեցնում, երբեմն գիշեր ժամանակ ձիերը ցորնի արտերի մէջ թողնում: Միշտ դուրս էր անում անասուններին, և բանի տեղ չէր դնում, դատաստանի չէր դիմում. ապա ձանձրացաւ, սկսեց զիւղական դատարանին դանդատուել: Թէև իմանում էր, որ նեղուածքութիւնից են այդպէս անում զիւղացիք, ո՛չ թէ չարամտութեամբ, քայց մտածում է. «Ի՛նչ չի կարելի հօ ձեռքից տալ. այդպէս շարունակելով, նոքա բոլորը կը կերցնեն: Պէտք է խրատել»:

Այդպէս դատաստանի միջոցով մի երկու անգամ մէկին, միւսին տուգանքի ենթարկեց: Գիւղացիք, հարևանները սկսեցին սրտամնայ լինել Պահումից. այս անգամ արդէն գիտմամբ էլ վնասում էին: Նոցանից մէկը գիշեր ժամանակ անտառակը մտաւ, տառի չափ լօբենիներ կեղևահան արաւ: Պահումը անտառով անցնում էր, տեսնում է, ի՛նչ որ սպիտակին է տալիս: Մօտեցաւ, կեղևները ցրուած ընկած են, կոճղները ցցուած: Գէթ անտառի ծայրերինը կտրէր, մէկը թողնէր, թէ չէ անպիտանը հերթով բոլորը փչացրել է: Պահումը չարացաւ: «Ա՛խ, մտածում է, մի իմանայի, անողն ո՛վ է եղել. ես գիտէի, նրան ինչ ցոյց կը տայի»: Մտածեց, մտածեց, թէ ո՛վ կարող էր անել. «Է՛լ ոչ ոք, Սիմոնից զատ»: Սիմոնի բակը գնաց մի նշան փնտռելու, ոչինչ չը գտաւ, միայն հայհոյեցին միմեանց: Պահումն աւելի ևս համոզուեց, որ Սիմոնի արածն է: Գանդատ տուեց: Դատաստանի կանչեցին: Դատաւորները խորհեցին, խորհեցին—գիւղացուն արգարացրին. փաստեր չը կային: Պահումն աւելի ևս վերաւորուեց, տանուտէրի և դատաւորների հետ կռուեց: «Դուք, ասում է, գողեր էք պահում: Եթէ ինքներդ լաւ մարդիկ լինէիք, գողերին չէիք արգարացնի»: Պահումն ընկաւ թէ դատաւորների և թէ հարևանների հետ: Սկսեցին նրան սպառնալիքներ տալ: Պահումն այնուհետև որչափ իր հողում ազատ էր ապրում, աշխարհում ճնշուած էր: Այդ ժամանակ լուրեր պտտեցին, թէ ժողովրդից տմանք նոր տեղեր են անցնում, Պահումը մտածում է. «Իսկապէս առած, ես կարելի չունիմ իմ հողիցս հեռանալու»:

այ եթէ մերոնցից մէկն ու մէկը գնալու լինէր, մեր տեղը
կը լայնանար: Նրա հողը ես կը վերցնէի իմ վերայ, շուրջա-
կընդարձակէի, ապրուստս աւելի կը լաւացնէի: Թէ չէ սաստիկ
նեղուածք է:

Պահով մի անգամ տանը նստած էր. մտնում է նրա մօտ
մի ճամբորդ գիւղացի: Գիւղացուն գիշերելու տեղ տուին, կե-
րակրեցին, միմեանց հետ խօսքի բռնուեցին. — Յառաջ բարի,
հարցրեց Պահովը: Գիւղացին ասում է, որ ցածից, Վոլգի այն
երեսից է գալիս. այնտեղ մշակութիւն էր անում: Խօսք խօսքի
ետեւից, գիւղացին հետզհետեւ պատմում է, թէ ինչպէս է ժողո-
ւրդը այդտեղ նոր բնակութիւններ հաստատում: Պատմում է,
որ այնտեղ բնակուեցին իւր հայրենակիցներէն ոմանք, հա-
տարակութեան անգամ գրուեցին, և մարդ գլուխ 10 դեսեսատին
հողաբաժին ստացան: Իսկ, ասում է, հողն այնքան պարարտ է,
որ ցանած հաճարը ցորենի նման էր բարձրացել, — ձին մէջը կոր-
չում էր, և այնքան խիտ, որ հինգ փունջը մի խուրձ էր կաղ-
մում: Մէկ գիւղացի, պատմում է ճամբորդը, բոլորովին աղքատ,
ձեռքերը թափ տալով եկաւ, բայց այժմ վեց ձիու և երկու կովի
տէր է դարձել:

Պահովի սիրտը թնդաց: Մտածում է. ինչու այս նեղուածք
տեղում աղքատ ապրեմ, եթէ լաւ ապրելու հնարաւորութիւն
կայ: Ծախեմ հողս էլ, ունեցած — չունեցածս էլ. այդ փողերով
ես այնտեղ կարգի կը դնեմ գործերս, տուն ու տեղ կը հիմնեմ:
Իսկ այստեղ, այս նեղ գրութեան մէջ, աշխատանք անելն էլ
մեղք է: Միայն նախապէս մի իմանամ բանն ինչումն է:

Պատրաստուեց ամառը, գնաց: Հոգենաւով Վոլգայի վե-
րայ նաւելով հասաւ Սամարա, ապա ոտքով գնաց 400 վերստ,
նշանակած տեղը հասաւ: Ամէն բան պատմածի նման էր: Գիւ-
ղացիք աղատօրէն ապրում են, ամէն մէկին 10 դեսեսատին հո-
ղաբաժին է տրուած, և սիրով են ընդունում իրանց հասա-
րակութեան մէջ: Իսկ եթէ մէկը փող էլ ունի, բացի հողաբաժ-
նից, իբրեւ յաւիտենական սեպհականութիւն, որքան կամենայ
կարող է գնել ամենալաւ հողի դեսեսատինը 3 րուբլիով. որքան
կամենաս, կարելի է ձեռք բերել:

Պահովն ամէն բան տեղն ու տեղը իմացաւ, աշնան գէմ
վերադարձաւ տուն, սկսեց ամէն ինչ ծախել: Ծախեց օգուտով
իւր հողը, ծախեց անասնոցէնները, տնտեսութեան վերաբերեալ
բոլոր իրերը, հատարակութիւնից դուրս եկաւ, մինչև գարուն
մնաց և ընտանիքն առած նոր տեղերը գնաց:

Գ.

Պահոմը ընտանիքով նոր տեղերն եկաւ, մի մեծ գիւղի հասարակութեան անդամ գրուեց: Ծերունիներին խմացրեց, անհրաժեշտ թղթերը կարգի դրեց: Պահոմին ընդունեցին, զանազան դաշտերում 5 հոգու համար 50 դեսետին հողաբաժին տուին, բացի արօտատեղը: Պահոմը սարքուեց, սկսեց անասնոցէն պահել: Նրա այժմուայ իւրաքանչիւր հոգու հողաբաժինը առաջուանից երեք անգամ աւելի էր, հողը արդաւանդ: Վենցադավարութիւնը նախկինի համեմատութեամբ տասն անգամ աւելի լաւ էր: Վարելահող և արօտի տեղ որքան կամենաս: Իսկ անասուն որքան սիրադ կուզի պահիր:

Սկզբում, քանի որ նոր էր կարգի ընկնում և տեղաւորուում, Պահոմին լաւ էր թուում. հէնց որ ընտելուեց այդ հողի վերայ, էլի նեղուածք զգաց: Պահոմը հողաբաժնում առաջին անգամ ցորեն ցանեց, բերքը լաւ դուրս եկաւ: Ախորժակը շարժուեց նորից ցորեն ցանելու, բայց հողաբաժինը չէր բաւականացնում: Իսկ եղածն էլ անպէտք էր: Այն երկրում ցորենը ցելած հողում են ցանում: Յանում են մի, երկու տարի, ապա անմշակ թողնում, մինչև նորից կը պարարտանայ հողը: Այդպիսի հողի էլ ուղողները շատ են լինում, ամէնքին չի բաւականացնում: Ահա այդ տեսակ պարկած հող ձեռք բերելու համար յաճախ կռիւներ էին լինում. աւելի հարուստները իրենք են կամենում ցանել, իսկ աղքատները հարկերի պատճառով վաճառականներին են յանձնում իրենց հողը: Պահոմը ուղեց աւելի ցանել: Միւս տարին մի վաճառականի մօտ գնաց, մի տարով հող վերցրեց: Աւելի ցանեց—բերքը լաւ դուրս եկաւ, բայց գիւղից հեռու էր ընկած, հարկաւոր էր 15 վերստից կրել: Տեսնում է, շրջակայքում վաճառական—գիւղացիք ագարակներում են ապրում, հարստանում են:—«Ա՛յ, վատ չէր լինիլ, մտածում է Պահոմը, եթէ ես էլ յաւիտենական սեպհական հող գնէի, ագարակ շինէի: Ամէն բան մօտ կը լինէր»: Եւ Պահոմը սկսեց մտածել, ինչպէ՞ս յաջողեցնի սեպհական հող գնելը:

Այդպէս ապրեց Պահոմը երեք տարի: Հող էր վերցնում, ցորեն ցանում: Տարիները յաջող էին դուրս գալիս, ցորնի բերքը լաւ էր լինում, և Պահոմի գրպանում աւելի դրամներ երևացին: Ապրելուն ապրում էր, բայց ձանձրալի էր թուում Պահոմին իւրաքանչիւր տարի ուրիշների մօտ գնալ, հող գնել, հողի երեսից

աստանդական լինելը, Հէնց որ մի տեղ լաւ հողի կտոր է երևում, գիւղացիք խսկոյն վրայ են թափուում, միմեանց ձեռքից խլխլում, եթէ միջոց չունեցաւ ժամանակին ձեռք բերելու, ցանելու էլ տեղ չի ունենալ: Այդպէս երբորդ տարին վաճառականի հետ կխոսի գնեց գիւղացիների արօտատեղը, հերկում էին արդէն, մէկ էլ տեսնես փռչմանեցին, պայամանները քանդեցին, որով ամէն աշխատութիւն կորաւ: — «Թէ իմ հողս կը լինէր, մտածում է Պահոմը, ոչ ոքի առաջ գլուխ չէի ծռի, և յանցանք էլ չէի ունենալ»:

Պահոմն սկսեց գէտ ու գէն ընկնել տեղեկանալու, որտեղ կարող է սեպհական հող գտնել: Եւ մի գիւղացու հանդիպեց: Գիւղացին 500 դեսեատին գնել էր, յանկարծ սնանկանում է և արժան գնով ծախում: Պահոմը սկսեց նրա հետ բանադնացութեան մէջ մտնել: Այս կողմից, այն կողմից զիջելով—1500 ռուբլու վերայ կանդ են առնում, միայն դրամի կէսը յետոյ տալու պայմանով: Գործն արդէն բոլորովին վերջացած էր, մէկ էլ տեսնես Պահոմի բակն է մտնում մի ճամբորդ վաճառական: Եկուորին կերակրում են, թէյ տալիս, խօսում: Վաճառականը պատմում է, որ հեռաւոր բաշկիրցիների երկրից է գալիս: Այնտեղ, ասում է, մօտ հինգ հազար դեսեատին հող է գնել, որը նորան նստել է ընդամէնը հազար ռուբլի: Պահոմը հետաքրքրուեց, հարց ու փորձ արաւ: Վաճառականը պատմեց: — Միայն, ասում է, ծերունիներին մի կերպ դոհացրի, 100 ռուբլու կապացու, կտորներ բաժանեցի, մի հակ էլ թէյ, խսկ խմորներին գինի վայելել տուի: Եւ դեսեատինը 20 կոպէկով վերցրի: Վալուածագիրն էլ ցոյց է տալիս: «Գնած տեղս», ասում է, գետակի ափին է ընկած, ամբողջ տափաստանը պարարտ հող է ու խամ: Պահոմը սկսեց հարց ու փորձ անել, ինչպէս և ինչ տեսակ, «Այնտեղի հողը, շարունակում է վաճառականը, ծայր չունի, նրա շուրջը մի տարումն էլ չես կարող պատել, բոլորը բաշկիրցւոցն է: Ժողովուրդը ոչխարի նման յիմար է: Համարեա ձրի կերպով կարելի է վերցնել»: — «Է, մտածում է Պահոմը, ինչու 1500 ռուբլի վճարեմ 500 դեսեատին հողի համար, դեռ պարտքն էլ վիզս փաթաթեմ: Իսկ այնտեղ 1000 ռուբլով ինչքան հողի կը տիրանամ»:

Ե.

Պահովը հարց ու փորձ արաւ, թէ ինչպէ՞ս դնայ, և հէնց որ վաճառականին ճանապարհ դրեց, ինքն էլ պատրաստուեց գնալու։ Տունը կնոջ յուսով թողեց, ինքը պատրաստութիւն տեսաւ և ծառայի հետ գնաց։ Գնացին քաղաք, մի հակ թէյ դնեցին, վերցրին զանազան ընծաներ, գինի, ինչպէս որ վաճառականն էր արել։ Գնացին, գնացին, մօտ 500 վերստ գնացին։ Եթեքներորդօրը հասան բաշկիրցւոց վրաններին։ Ամէն բան վաճառականի ատածի նման էր։ Ամէնքն էլ տափառտաններում են ապրում, գետակի տփին, թաղերէ վրաններում (կիրիտկաներում)։ Իրենք երկրագործութեամբ չեն պարապում և հաց էլ չեն դորձ ածում։ Գաշտերում պտտում են անասունները և մի մի փայտի կտոր ոտներին կապած ձիաները։ Վրանների (կիրիտկաների) ետևում կապուած են ըուռակները, և օրը երկու անգամ նոցա մօտ են թողնում մայրերին. մատակ ձիու կաթը կթում են, և նրանից կումիս պատրաստում։ Պանայը կումիսը շարժելով պանիր են շինում, իսկ տղամարդիկ միայն իմանում են—կումիս և թէյ խմել, ոչխարի միս ուտել և սրնդի վերայ ածել։ Ամէնքն էլ տափակ ուրախ մարդիկ են, ամբողջ ամառը պարապ ժամանակ են անցնում։ Բոլորովին խաւար տղէտ ժողովուրդ են և ռուսերէն չեն իմանում, բայց հիւրասէր են։

Հէնց որ Պահովին տեսան, մէկը միւսի ետևից բաշկիրցիք դուրս եկան կիրիտկաներից, ամէն կողմից հիւրին շրջապատեցին։ Թարգման էլ գտնուեց։ Պահովը նրան ասաց, որ հողի համար է եկել։ Բաշկիրցիք ուրախացան, քաշ տուին Պահովին, մի լաւ կիրիտկա տարան, գորգի վերայ բազմեցրին, տակը բմբէլ բարձեր դրին, նստեցին շուրջը, սկսեցին թէյով, կումիսով հիւրասիրել։ Ոչխար մսթեցին և նրա մօտ Պահովին կերակրեցին։ Պահովը տարանտասի վրայից վերցրեց ընծաները, սկսեց բաշկիրցւոց ընծայել։ Այգպէս բոլորին ընծաներ տուեց և թէյը բաժանեց։ Բաշկիրցիք ուրախացան։ Մթմթաթացին մրմեանց մէջ, մրթմրթացին, ապա թարգմանին հրամայեցին ասել,

— Հրամայում են ասել քեզ, սկսում է թարգմանը, որ դու դիւր ես եկել նրանց, բաշկիրցիք սիրեցին քեզ, իսկ մենք միայնակիսի սովորութիւն ունենք—հիւրին ամէն տեսակ բաւականութիւն տալ և տուած ընծաների փոխարէն շնորհակալ անել։ Դու մեզ պարգևներ շնորհեցիր, այժմ ասա, մեր երկրում ինչն

է քեզ դիւր գալիս, ինչ ես սիրում, որպէսզի քեզ տանք:

— Ինձ դիւր է եկել, ասում է Պահոմը, ամէնից աւելի ձեր հողը: Մեր երկրում, ասում է, հողի նեղութիւն կայ, իսկ դուք հող շատ ունէք և ձեր հողն էլ լաւն է: Այդպիսի հող ես կեանքումս չէի տեսած:

— Թարգմանը հաղորդեց: Բաշկիրցիք նորից խօսեցին, խօսեցին: Պահոմը չի հասկանում, ինչ են ասում, միայն նկատում է, որ ուրախ են, ինչ որ գորգոռում են և ծիծաղում: Ապա հանդարտեցին, Պահոմի վերայ են նայում, իսկ Թարգմանը խօսում է: Հրամայում են, ասում է Թարգմանը, քեզ ասել, որ քո արած բարիքի փոխարէն, պատրաստ են քեզ, որքան կամենաս, հող տալ: Միայն ձեռքի շարժումով ցոյց տուր որ կողմը,— քոնը կը լինի:

Մի քիչ էլ խօսեցին, ինչ որ պատճառով վէճի բռնուեցին: Թարգմանը բացատրեց. ոմանք ասում են, թէ հողի մասին որ և է կարգադրութիւն անելուց առաջ պէտք է տանուաւորին հարցնել, և առանց նորան անկարելի է: Իսկ ոմանք էլ ասում են— առանց նորան էլ եօլայ կերթայ:

2.

Բաշկիրցիք վիճում են, յանկարծ ազուէսի փափախով մէկը մօտեցաւ: Բոլորը լռեցին և կանգնեցին: Թարգմանն ասում է. այդ ինքը տանուաւորն է: Պահոմը անմիջապէս դռնում է ամենալաւ կապացուն և տանուաւորին մատուցանում, հետն էլ 5 դրվանքայ թէյ:— Տանուաւորն ընծաները ընդունում է և նստում առաջին տեղը: Բաշկիրցիք իսկոյն սկսում են ինչ որ քանեք ասել նորան: Տանուաւորը լսում է, լսում, գլխով նշան է անում, որ նորա լռեն, և սկսում է Պահոմին ռուսերէն ասել:

— Ոչինչ, ասում է տանուաւորը, կարելի է: Վերցրու, որտեղ սիրտդ ուզում է: Հողը շատ է:

«Ինչպէս ես կարող եմ, որքան կամենամ վերցնեմ, մտածում է Պահոմը: Դէ հարկաւոր է, ինչ ուզում է լինի, հառտաւոր: Թէ չէ կտան քոնն է, իսկ յետոյ կը խլեն»:

— Հատ շնորհակալ ենք, ասում է Պահոմը, ձեր բարեա-

ցահամութեան համար: Գիտեմ որ դուք հող շատ ունէք, բայց ինձ քիչ է հարկաւոր: Ինձ միայն հետաքրքրում է իմանալ, որ մասն է իմը լինելու: Հարկաւոր է հօ մի կերպ չափել և իմ անունով հաստատել: Թէ չէ մարդուս կեանքը Աստուծոյ ձեռքն է: Այսօր կանք, վաղը ոչ: Դուք բարի մարդիկ էք, տալիս էք, բայց կը դայ ժամանակ՝ ձեր որդիքը կը խլեն:

— Ճիշտ ես ասում, հաւանութիւն է տալիս Պահոմի ասածին տանուտէրը, հաստատելը դժուար բան չէ:

Պահոմը շարունակեց.— Այ օրինակ, ես լսեցի, ձեր մօտ մի վաճառական է եղել Նրան էլ էք դուք հողի կտոր պարգևել, պայմանադիր կազմել. նոյնը ես կուզէի:

Տանուտէրը ամէն բան հասկացաւ:

— Այդ ըստը կարելի է, ասում է: Մենք գրագիր էլ ունենք, քաղաք էլ կը գնանք և ըստը անհրաժեշտ թղթերն էլ կը կնքենք:

— Հապա գինն ի՞նչ է լինելու, հարցնում է Պահոմը:

— Մեր երկրում հողի գինը յայտնի է. օրը 1000 բուբլի:

Պահոմը չհասկացաւ.— Այդ օր ասած բանը ի՞նչ չափ է, որքան դեսնատին է տանում:

— Մենք այդ ասում է տանուտէրը, չենք կարող հաշուել: Միայն մենք հողը օրով ենք ծախում. մի օրում որքան մեծ շրջան անես, քեզ լինի, իսկ օրուայ գինը 1000 բուբլի է:

Պահոմը զարմացաւ.— Ախր այդպէս չի կարելի, ասում է Պահոմը, մի օրում շատ մեծ շրջան կարելի է անել:

Տանուտէրը ժպտաց.— Բոլորը քոնը կը լինի: Միայն մի պայման ունենք. եթէ մի օրում յետ չեկար այնտեղ, որտեղից վերցնես,— փողերդ կորչելու են:

— Ի՞նչպէս նշան տնեմ, ասում է Պահոմը, թէ որտեղով եմ անցել:

— Մենք կը մնանք քո ընտրած տեղում. որտեղ սիրտդ կամենայ, մենք կը կանգնենք, իսկ դու գնա՛, շրջան արա. հետդ բաճ վերցրու և որտեղ հարկաւոր կը լինի նշան արա, անկիւններում փոփ փորիր, չմեր դիր, յետոյ մի փոսից միւսը գութան կանցկացնենք: Ինչ շրջան ուզում ես, արա՛, միայն մինչև արեւի մայր մտնելը արի՛ այնտեղ, որտեղից սկսել ես: Ինչքան անցնես — ըստը քոնը:

Պահոմը ուրախացաւ: Որոշեցին առաւօտը վաղ վեր կենալ: Դատարկաբանութիւններ արին, երկար ու բարակ գլխներից դուրս քուլին, մի քիչ կուժիս լամպին, ոչխարի միս կերան, մի անգամ էլ թէյ լամպին: Գիշեր դարձաւ: Պահոմին ըմբլէ անկողնի մէջ

պարկեցրին, և բաշկիրցեց ցրուեցին: Խօսք տուին միւս օրը արշալոյսին հաւաքուել, մինչև արեգակի ծագելը նշանակած ակ-
որ հասնել,

Է.

Պահմը պարկեց բմբէ անկողնի մէջ, բայց քուռը չէր տանում, ուշ ու միտքը հաղով էր դրում:

«Կը թրցնեմ, մտածում է, մեծ կտոր: Մի օրուայ մէջ 50 վերստ կը պտտեմ: Այժմ տարի է օրը: 50 վերստի մէջ հող կը լինի հա: Որը մի քիչ վատ կը լինի, կարող եմ ծախել, կամ գիւղացւոյ վերայ թողնել, իսկ լաւ կտորը կընտրեմ և նրա վերայ ընտելութիւնս կը հաստատեմ: Ածկաններ կը պահեմ երկու գու-
թան դուրս բերելու համար, երկու մշակ կը վարձեմ. 50 դեսեա-
տինի չափ կը հերկեմ, իսկ մնացածը վերայ անասուններս կը թռչկոտան»:

Ամբողջ գիշեր Պահմը աչք չը կպցրեց: Արշալուսից ա-
ռաջ միայն թմրութիւն եկաւ վրան: Թմրութեան մէջ ընկնելն ու երազ տեսնելը մէկ եղաւ: Տեսնում է, որպէս թէ հէնց այն կիրևահայի տակ էլ պարկած է, և լսում է, որ դրսում մէկը բարձրաձայն կչկչալով ծիծաղում է: Որպէս թէ ապա ցանկացաւ տեսնել, ով է այդպէս ծիծաղողը, վեր կացաւ, կիրևահայից դուրս եկաւ ու տեսնում է,—կիրևահայի առաջ նստել է նոյն այն բաշկիրցւոյ տանուտէրը, երկու ձեռքով բռնել է վտրը, օրօրում ու ինչ որ բանի վերայ ծիծաղում է:—Պահմը մօտեցաւ և հարցրեց. «Ինչո՞ւ ես ծիծաղումս: Եւ նկատում է, որ-
պէս թէ, դա ոչ թէ բաշկիրցւոյ տանուտէրն է, այլ այն վաճառահանը, որ այդ քանի օրը նրանց մօտ էր վեր եկել, հողի մա-
ոին պատմել: Գարձաւ վաճառահանին հարցրեց միայն. «Վաղո՞ւց է դու այստեղ ես»: Բայց արդէն դա վաճառահանը չէր, այլ այն գիւղացին, որ հին ժամանակ ցածից եկել էր: Պահմը տեսնում է որպէս թէ, դա ոչ էլ գիւղացին է, այլ ինքը սատանան է եղ-
ջիւններով և սմբակներով, նստած կչկչում է, իսկ նրա առաջ պարկած է մետակ շապիկ հագին, ոտաբոբիկ մի մարդ: Առա-
ջաւ Պահմը, աւելի ուշադիր կերպով նայեց՝ իմանալու համար. թէ ի՞նչ մարդ է պարկողը: Եւ տեսնում է, որ մարդը մեռած

է և որ նա ինքը Պահոմն էր: Պահոմը զարհուրեց և զարթնեց: Չարթնեց,—«Ի՛նչ երազներ եմ տեսնում», մտածում է: Նայեց, բաց դռնից տեսաւ, որ սպիտակին է տալիս, սկսում է լուսանալ: «Հարկաւոր է, մտածում է Պահոմը, բաշկիրցւոց զարթեցնել, գնալու ժամանակն է»: Պահոմը վերկացաւ, տարանտառում պարկած ծառային զարթեցրեց, հրամայեց ձիաները լծել, և զնաց միւսներին զարթեցնելու:—«Ժամանակն է, ասում է Պահոմը, դաշտ գնալ, չափել»: Մէկը միւսի ետեւից վերկացան բաշկիրցիք, ամէները հաւաքուեցին, տանուտէրն էլ եկաւ: Բաշկիրցիք նորից սկսեցին կռմիս խմել, ցանկացան Պահոմին էլ թէյով հիւրասիրել, բայց նա չը համբերեց: «Եթէ գնալու ենք, գնա՛ք, ասում է Պահոմը, ժամանակն է»:

Ը.

Բաշկիրցիք հաւաքուեցին, ով ձի ունէր նստեց, իսկ միւսները տարանտառների մէջ տեղաւորուեցին, ճանապարհ ընկան: Պահոմն էլ ծառայի հետ իւր տարանտառը նստեց, հետները բահ վերցրին: Դաշտ հասան, արշալոյս էր: Բարձրացան մի քլրակի—բաշկիրցւոց լեզուով շիխանի՝ վերայ: Տարանտառներից դուրս թափուեցին, ձիաներից իջան, կիտուեցին միմեանց գլխի: Տանուտէրը մօտեցաւ Պահոմին, ձեռքով ցոյց տուեց:

— Ահաասիկ, ասում է, բոլորը՝ մերն է, ինչ որ աչքդ կտրի: Ընտրելի սրտիդ ուզած կտորը:

Պահոմի աչքերը վառուեցին. տեսնում է, որ ամբողջ հողը պարարտ, պարկած, ձեռքի ասիւն նման հարթ, կակաչի նման սև, իսկ փոս տեղերն էլ—այնպէս սիզաւէտ է, որ խոտը մինչև մարդի կուրծքն է անցնում:

Տանուտէրը աղուէսի գլխարկը հանեց, ցած դրեց:

— Ա՛յ, ասում է, թող սա նշան լինի: Այստեղից զնա՛, այստեղ արի: Ինչ շրջան անես—քոնը լինի:

Պահոմը փողերը հանեց, գլխարկի վերայ դրեց. կապէն հանեց, մնաց մի բաճկոնով, գօտին փորի տակով լաւ պնդացրեց, ձողուեց, հացի պարկը թևի տակ դրեց, ջրի փոքրիկ դաւը գօտիկից կախեց, քաշեց ծուղիքը, ծառայի ձեռքից առաւ բահը, ճանապարհ ընկաւ: Մտածեց, մտածեց, ո՞ր կողմը բռնի—բոլորը լաւ է: Մտածում

է՝ մի և նոյն է: Գնամ դէպի արեւելք: Երեւոր դէպի արեւն արաւ, ճլրքոտաց, սպասում է, մինչև որ երկրի այն երեսից կերևար: Մտածում է—չեմ բաց թողնի ոչ մի բոպէ: Հովին գնալն աւելի հեշտ է: Հէնց որ ծածկուած տեղից սվառուեցին արեգակի առաջին ճառագայթները, Պահոմը բաճը ուսը գրեց, ընկաւ ճանապարհ դէպի հարթ տափաստանները:

Պահոմը գնում էր ոչ շատ հանդարտ, ոչ էլ շտապ, այլ միջակ քայլերով: Մի վերստաչափ անցաւ. կանգ առաւ, փոս փորեց և դուրս եկած կոշտերը միմեանց վերայ դրեց: որ նշանը աւելի նկատելի լինէր: Գնաց, գնաց, սկսեց ճմլկոտալ, քայլերն արագացնել: Դարձեալ բաւական անցաւ, էլի փոս փորեց, ուրիշ փոս արաւ:

Պահոմը յետ նայեց: Արեգակի լուսով շխտանք լաւ էր երեւում, ժողովուրդը կանգնած էր, տարանտառները ակներև օդերը փայլում էին: Պահոմը ենթադրում է, որ հինգ վերստաչափ անցած կը լինի: Մարմինը տաքանալ սկսեց, բաճկոնակն էլ հանեց, ուսերին ձգեց, շարունակեց ճանապարհը: Հոգն ընկաւ: Արեւն նայեց,—արդէն նախաճաշի ժամանակն էր:

«Մի շունչն անցած է, մտածում է Պահոմը, իսկ օրը չորս շունչ ունի, դեռ շուտ է թեքուելուն: Արի մի բողկանամ»: Կանգ առաւ, մի քիչ աւելի մեծ փոս արաւ, չմերը միմեանց վերայ դրեց, գաւն արձակեց, ծարաւը հագեցրեց և ուղիղ դէպի ձախ դարձաւ: Գնաց, գնաց, սկսուեց քարձր խոտը, սառնիկ շոգեց:

Պահոմը կամաց կամաց յոգնածութիւն զգաց. արեւն նայեց, տեսնում է՝ ուղիղ կէսօր է:—Ե՛, մտածում է, հարկաւոր է հանգստանալ: Պահոմը կանգ առաւ, նստեց: Մի քիչ հաց կերաւ, ջուր խմեց, բայց չուզեց պարկել. մտածում է—ես դիտեմ, պարկելու ու քնելու մէկ կը լինի: Մի քիչ ժամանակ նստեց, ապա ճանապարհը շարունակեց: Սկզբում լաւ էր գնում, թեթեւ քայլով էր շարժուում: Կերակրից ուժերն աւելացել էին: Ահա սկսեց սաստիկ շոգել. քունն էլ տանում էր, սակայն անդադար դնում է, մտածում. համբերութիւնը կեսանք է:

Դարձեալ շարունակեց այդ կողմով առաջ գնալ, կամեցաւ արդէն ձախ թեքուել, բայց տեսնում է—ջրաբեր հովիտ. արիւսում է թողնելը: Մտածում է՝ այդտեղ կանեփ լաւ կը բուսնի: Դարձեալ շարունակում է ուղիղ ճանապարհը: Հովիտը վերջրեց, հովախ ծայրում փոս փորեց, երկրորդ անգիւնը կաղմեց: Պահոմը յետ նայեց դէպի շխտանի կողմը, տալիս շուրջը պտտել, մէջտեղն էր եկել. մի ինչ որ բան ճօճում էր օդում և թանձր

մառախուղի միջից հազիւ նշմարուում էին շիխանի մարդիկ:— «Է՛, մտածում է Պահոմը, միւս կողմերը շատ երկար վերցրի, այս հարկաւոր է մի քիչ կարճեցնել»: Երրորդ կողմը շարունակեց անցնել, սկսեց քայլերն աւելացնել: Արեգակին նայեց— օրը կէս է լինում, իսկ երրորդ կողմից ընդամէնը դեռ երկու վերստ էր անցել: Եւ մինչև տեղը նոյն 15 վերստն էր:— «Ոչ, մտածում է, կալուածքս թէև ծուռն է լինում, բայց անհրաժեշտ է ուղիղ անցնել: Աւելորդ հարկաւոր չէ վերցնել: Առանց այն էլ հողը շատ է»: Պահոմը շտապով փոո արաւ, և ուղիղ քայլերով դէպի շիխանը զիմեց:

Թ.

Պահոմը գնում է ուղիղ շիխանի վերայ, բայց սկսել էր արդէն ծանրանալ: Գրտնքից ջուր էր կտրուել, բոբիկ ոտները քրքրուել էին ու ջարդուել, սկսել էին դանդաղել: Հանգըստանալ է ուղում, բայց անկարող է, մինչև արևի մայր մտնելը չէր հասնի: Ձի սպառում արեգակը, անդադար իջնում ու իջնում է:— «Ա՛խ, մտածում է, արդեօք չը սխալուեցի, շատ չը վերցրի՞: Հը՞. եթէ չը կարողանամ հասնել»: Առջևում ընկած շիխանին է նայում, արեգակին նայում. մինչև տեղը դեռ հեռու է, բայց արեգակը մօտենում է մայր մտնելուն:

Պահոմը գնում էր այդպիսով, դժուար դրութեան մէջ էր, բայց անդադար աւելացնում ու աւելացնում էր քայլերը: Գնում էր, գնում—բայց տեղը դեռ հեռու էր. սկսում է վազել: Բաճկոնակը մի կողմ է ձգում, շարտում է կոշիկները, դաւը. ձգում է դիտարկը, բահն է միայն պահում, որի վերայ և յենուում է:— «Ա՛խ, մտածում է Պահոմը, աղահուլթիւն արիւն ամբողջ գործը փչացրի, արևի մայր մտնելուց առաջ չեմ հասնի»: Եւ աւելի շնչասպառ է լինում երկիւղից: Պահոմը վազում է, քրտինքից շապիկին ու վարտիկը մարմ նին են կպչում, բերանը չորանում է: Կուրծքը ուռչում է փուքսի նման, իսկ սիրտը խփում մրճի պէս. ոտները կարծես իրենը չը լինեն, ծալծլուում են: Պահոմի դժուարն է դալիս, վախենում է չը տրաքուի յանկարծ սաստիկ լարուածութիւնից:

Մահից վախենում է, բայց կանգնել չէ կարող: «Այսքան տեղը վազեցի, մտածում է Պահոմը, իսկ այժմ կանգնելի— յիմա-

րի տեղ պիտի դնեն ինձ: Վաղեց, վաղեց, մօտենում է արդէն և լուում. բաշկիրցիք ճշում, հարայ են կանչում, և նոցա աղաղակից Պահոմի սիրան աւելի է ալեկոծում: Վերջին ուժերը հաւաքած, Պահոմը վաղում է, իսկ արեգակն արդէն իւր մուտքին է մօտենում, մթութեան մէջ մանում. դարձել էր մի կարմիր, արնադոյն բան: Հա—հա մանելու վերայ է: Արեգակը մանելու մօտ է, բայց մինչև տեղ հասնելն էլ շատ հեռու չէր: Պահոմն արդէն տեսնում է, որ ժողովուրդը կանգնած է շիխանի վերայ, նրան ձեռքերով է անում, խրախուսում է: Գետնի վերայ ազուէսի փափախն է դրուած, նրա մէջ փողերը, իսկ գլխարկից ոչ հեռու տեսնում է տանուտէրին,—ինչպէս նա հողի վերայ նստել է և ձեռքերով փորը բռնել: Պահոմը երազը յիշեց:—«Հողը, մտածում է Պահոմը, շատ է, բայց կը տայ Աստուած, որ նորա վերայ ապրեմ: Օ՛խ, խորտակեցի ես իմ ձեռքով իմ կեանքը, մտածում է: Չեմ հասնի:»

Պահոմը արեգակին նայեց, բայց նա արդէն մօտեցել էր երկրին, արդէն մի ծայրը երկրի ետէն էր անցել և անկիւնով ուղիղ կտրուել: Պահոմը հաւաքեց իւր վերջին ուժերը, մարմինը առաջ ձգեց, ոտները հաղիւ հաղ գէմ էր տալիս, որ չընկնի: Պահոմը մօտենում է շիխանին, յանկարծ մթնկալում է: Նայում է, արեգակն արդէն մտել է: Պահոմը ծանր ախ քաշեց:—«Աորան, մտածում է Պահոմը, իմ աշխատութիւններս: Արդէն կամենում էր կանգ առնել, երբ լսում է, որ բաշկիրցիք անգադար շարու—նակում են հարայ կանչել, և յանկարծ միտքն է գալիս, որ ցածից նրան թուում է, թէ արեգակը մտել է, բայց շիխանից դեռ ոչ: Պահոմը հաւաքեց իւր վերջին շունչը բարձրացաւ շիխանի վերայ: Շիխանի վերայ դեռ լոյս էր: Պահոմը հեալով հասաւ, տեսնում է գլխարկը: Գլխարկի դիմաց նստել է տանուտէրը, կշիռում է և ձեռքերով փորը բռնում: Պահոմը երազը յիշեց, ախ քաշեց, ոտները դետնից կախ ընկան, և երեսի վերայ փռուեց Պահոմը գետին, ձեռքերը գլխարկին հասան:

— Այ կեցցե՛ո. աղաղակեց տանուտէրը: Տէր դարձար շատ հողերի:

Պահոմի ծառան մօտեցաւ, կամեցաւ տիրոջը գետնից կտրել տեսնում է, որ Պահոմի բերանից արիւն է հոսում, և մեռած պարկած է:

Ծառան բաճը վերցրեց, Պահոմի համար, որքան նրան գլխից մինչև ոտները պէտք էր—երեք արշին գերեզման փորեց, և Պահոմին թաղեց:

Լ. ՏՕԼՍՈՅԻ

(Ռուս. քարզմ. վ. րթ. Քան. Տ. Մովսիսեան.)